

EGYHÁZ ÉS ÁLLAM KÖZTI KÉRDÉSEK NÉMETORSZÁGBAN

AZ 1918-1 NÉMET forradalom és a belőle született weimari alkotmány (1919 augusztus 11) jelentősen megváltoztatta az egyház és az állam viszonyát, általában az államnak a vallásokkal szemben való helyzetét. A forradalom előtti Németország az állam és vallás viszonyának terén az egyesítés elvét vallotta (államvallás) és a gyakorlatban az állami „fenségjogok“-at érvényesítette a vallásokkal szemben. Ezen a téren nem fogadta el a vallások paritásának elvét; a protestáns egyházakat részesítette a legtöbb kedvezményben, nekik az államéletben kiváltságos helyet adott. A weimari alkotmány elvben a szétválasztás alapján áll, bár a szétválasztást nem hajtja gyökeresen végre.

A szétválasztás elvének megfelelő törvényei nagyjában a következők: Nincs a német birodalomban államegyház (137. Art. 1.). Ez az alaptörvény évszázados jogi fejlődést szüntetett meg és főleg a protestáns egyházak helyzetét károsította. Az állam kifejezi a vallásokkal szemben való semlegességét, de viszont ez a semlegesség nem zár ki az állam részéről bizonyos jóakaratot. Ezt azonban nemcsak a vallásokkal, hanem a világnézeti egyesülésekkel (például a monista-szövetség) szemben is biztosítja, melyeket a vallásokkal egysorba állít (137. Art. 7.).

A szétválasztás elve jut kifejezésre a birodalmi alkotmánynak azon fejezeteiben is, melyek az állampolgárok lelkiismereti, vallási és kultusz-szabadságára vonatkoznak. A birodalmi alkotmány biztosítja minden polgárának lelkiismereti és vallásszabadságát, megszünteti a valláskényszert (135. Art.) és szabadjára hagyja a kultusz-cselekményeken való részvételt. Megszünteti azt a különbséget, mely előbb fennállott a nyilvános és magánistentiszteletre jogosított vallási egyesülések közt. Az „elismerté vallási egyesülések ugyanis „nyilvános“ istentiszteleetet tartottak (harang, tornyok, lelkészeik hivatalos öltönyt viselhetek stb.), a nem „elismertek“ csak magánistentiszteletet.

Bár a weimari alkotmány ezen törvényeivel az egyház és állam viszonyának rendezésében oly elveket fogad el, melyek a francia forradalom óta, a liberalizmus állásfoglalásai, további meghatározásaival mégsem követi a szétválasztás egyházellenes példáit, hanem alapelvét igyekszik némiképp összhangba hozni a régebbi német jogi fejlődéssel és helyel-közzel az államnak a vallási ügyekben való fenségjogát is megőrzi.

A vallások iránt való jóindulat meglátszik az alkotmány azon pontján, mely a vallási egyesüléseket nem pusztán magánjogi testületek-

nek tekinti, hanem megadja nekik a nyilvános jogi testület-jelleget az ezzeljáró jogi személyiséggel és a belőle származó jogosítványokkal. A vallási egyesületek tisztviselői köztisztviselők, (de nem államiak). Az egyesületek adóztatási jogát az alkotmány elismeri. Elismeri továbbá az alkotmány a vallási egyesülés szabadságát a fennálló egyesületi törvények keretei közt. Ennélfogva szabadon alakulhatnak újabb szerzetestestületek is, szerzetesházak keletkezése nincs még miniszteri engedélyhez sem kötve és így a régi kultúrharcos törvények megszűntek. Ezek a törvények — a régebbi kivételes törvények megszüntetésével — saját jogához juttatják a katolikus egyházat és így érthető, miért ragaszkodik a német katolikus politikusok jórésze a weimari alkotmányhoz.

Ez az alkotmány biztosítja az egyházak, vallási egyesülések benső autonómiáját saját ügyeik intézésében. Ez vonatkozik a benső törvényhozásra, közigazgatásra, főleg pedig az egyházi hivatalok betöltésére (137. Art. 3.); továbbá a vagyonszerzésre és birtoklásra. Az államnak anyagi szolgálmányai az egyházakkal szemben megváltandók, de a megváltásig továbbra is kiutaltatnak. Vagyonjogi szempontból tehát az alkotmány nem helyezkedik a szekularizáció álláspontjára.

Az alkotmány jóakarata rendelkezései közt említsük még a vásár- és ünnepnapok védelmét (139. Art.), a véderő tagjai számára biztosított vallásgyakorlati jogot (140.), a hadsereg és a nyilvános intézmények lelki gondozásának rendezését (141.). Ezzel azt is megmagyaráztuk, miért nevezi a kitűnő német egyházjogász: M. Stutz a német egyház-államviszonyt a „sántító szétválasztás” (hinkende Trennung) rendszerének.

A birodalmi alkotmány alapelveket állít fel, melyekhez a tartományoknak alkalmazkodniuk kell a saját törvényhozásuk keretein belül. Ezek az alapelvek azonban érvényben hagyják az általánosan elismert nemzetközi jogszabályokat (4. Art.). Ebből az is következik, hogy a birodalmi alkotmány nem szüntette meg azt az egyházjogi helyzetet, mely a német katolikus egyház számára a bajor konkordátum (1817) és a cirkumskripciók bullák által keletkezett.

A 19. század elején a napóleoni idők által előidézett forradalmi változások szükségessé tették a katolikus egyház és a német államok közti viszony rendezését. Ez történt meg Bajorország számára a bajor konkordátummal. Ez a bajor királyságnak és a katolikus egyháznak függő kérdéseit egyetemlegesen rendezte a Szentszék és a bajor király megegyezésével. Más államok megelégedtek azzal, hogy a Szentszék újra rendezte az egyházmegyék határait, az egyházi organizációt előzetes tárgyalások alapján — a nélkül, hogy az összes egyházpolitikai kérdéseket belevonták volna a megegyezésbe.

Így keletkeztek a cirkumskripciók bullák, melyek jogi jellegükkel egyeznek a konkordátumokkal, de tartalmilag szőkébb határok közt mozognak. Ilyen bullák: „De salute animarum” (1821 július 16) Poroszország számára; „Provida sollersque” (1821 augusztus 16) a felsőrajnai egyháztartomány (Freiburg, Mainz, Fulda, Rottenburg, Limburg) számára; „Impensa” (1824 március 26) Hannover számára.

Mivel ezek érvényét az új egyházi törvénykönyv nem érinti

(3. kánon) és mivel a weimari alkotmány 4. Art.-ban elismert alapelv szerint nemzetközi szerződéseket nem lehet egyoldalúlag felbontani, a bajor konkordátum és a körülíró bullák által teremtett jogi helyzetet sem változtathatta meg a német birodalom — egyoldalúlag.

Így tehát nyílt kérdéssé vált a német egyházpolitikában: hogyan rendeztesse a forradalom és a weimari alkotmány által teremtett helyzetből származó függőkérdések az egyház és az állam közt: konkordátumokkal, vagy pedig az egyes német államok benső törvényhozásával?

Ezek a függő kérdések jórészt három csoportba tartoznak, melyek az egyes államokban bizonyos különbségek mellett is közösek. Részben szorosan egyházpolitikai, részben iskolai, részben végül vagyoni jogi természetűek.

A weimari alkotmány megadta az egyházkormányzat autonómiáját, viszont a régebbi egyházi koncessziók, a fennálló gyakorlat az egyházkormányzat egyik legfontosabb kérdésében: a hivatalok (főleg a püspökségek) és javadalmak betöltésében az államfőknek tekintélyes előjogokat biztosítottak. Ezek közt a legfontosabb volt a bajor királyé. I. Lajos és katolikus utódai a konkordátumban megkapták a nomináció (megnevezés) jogát személyi kiváltsággént. Az államforma változásával ennek a jognak — és már rokon kiváltságoknak gyakorlása lehetetlenné vált és így a kérdés újra való rendezése vált szükségessé.

A másik, ennél is fontosabb egyház és állam közti probléma az iskolakérdés. Ez a kérdés ma a német politika tengelyévé vált, mely a választási küzdelmeket is irányítja. A problémát megértjük, ha szembeállítjuk a katolikus egyházi felfogást a weimari alkotmány tételeivel.

A weimari alkotmánynak az iskolára vonatkozó törvényei — kedvezőek volnának oly államban, mely kezdettől fogva a szétválasztás alapján állt (például az Egyesült-Államokban), de Németországban az egyházra és a protestáns felekezetekre is több sérelmet foglalnak magukban.

A birodalmi alkotmány 146. pontja kimondja a szociális egységes iskola alapelvét, melybe a gyermekek valláskülönbségre és a szülők társadalmi, gazdasági helyzetére való tekintet nélkül — mind bejárnak. Ez az egységes iskola tehát szimultán, közös iskola is vallási szempontból. A nevelésre jogosítottak kívánságára a községekben alakulhatnak felekezeti iskolák is (Konfessionsschule, 146. Art. 2.). Az alkotmány 148. pontja hangsúlyozza a nevelés céljaként az erkölcsi, állampolgári nevelést, de nem a valláserkölcsi nevelést. A vallásoktatást meghagyja rendes tárgynak (kivéve a felekezetnélküli iskolákat), de a szülők, illetőleg a gyermekek nincsenek kötelezve a vallásoktatásra. Az állam joga vallásoktatás ellenőrzése is. A vallásoktatás megvan a nép-, közép- és felsőiskolákban; a főiskolákon nem, de viszont a hittudományi fakultások az egyetemeken és az eddigi hittudományi főiskolák megmaradnak.

A katolikus egyháznak az egyházi törvénykönyvben is határozottan kifejezett álláspontja van az iskolai nevelésre vonatkozólag. Ez az

álláspont honorálja más nevelésre jogosított tényezők (például állam) igényeit is, de saját hatáskörének sérelme nélkül. Az egyház igényli a maga számára egyrészt az iskolaállítás jogát bármely típusú iskolára, tanító- vagy nevelőintézetre; másrészt előírja hívei számára a kötelező vallásos oktatást és ennek végzésére kizárólag saját magát tartja illetékesnek. Saját iskoláiban magának tartja fenn kizárólag a valláserkölcsi célú felügyelet gyakorlását; más nevelő tényezők (szülők, községek, egyesületek, állam) által felállított iskolákban pedig igényli a hitoktatás kizárólagos jogát saját hívei számára, a hitoktatás felügyeletét és valláserkölcsi szempontból az egész nevelés ellenőrzését. Az iskolai felügyelet és ellenőrzés további körében, természetesen, az egyház nem vonja kétségbe az állam jogát.

A weimari alkotmány az egységes, szimultán iskola követelményével — nyilván szembe kerül az egyház álláspontjával, azzal főleg, hogy a valláserkölcsi nevelést, mint célt, nem hangsúlyozza, nem állítja bele az egész nevelésbe, elejti továbbá a kötelező vallásoktatást és az egyháznak a valláserkölcsi nevelés ellenőrzését sem biztosítja. Hogy még a vallásoktatás ellenőrzését is a maga feladatának tekinti a birodalmi alkotmány, az oly szembeszökően sérelmes, hogy már az 1922 augusztus 1-i XXVIII. bajor törvénycikk ezt megszorítja az iskola rendjére, fegyelmére és a gyermekek iskolalátogatására.

Az egységes, szimultán iskola által — bár a vallásoktatást biztosítja, — az egyház nem látja eléggé elérhetőnek a valláserkölcsi nevelés eszményét. Ezáltal pedig az egyháznak krisztusi missziója (elmenvén, tanítások...) hiúsul meg.

Igaz, hogy ebben a kérdésben a német katolikusok sem foglalnak el egyöntetű álláspontot. Vannak államok, melyekben régóta van közös iskola (például Baden); itt a külön felekezeti iskolák felállítása anyagi és egyéb nehézségekbe ütköznék; másutt (például Bajorország) az állami jellegű iskolák is inkább katolikus iskolák voltak, az iskolai felügyeletet is az államtól megbízott egyházi személyek gyakorolták.

A harmadik egyház és állam közti kérdéscsoport vagyoni jogi természetű. A weimari alkotmány szétválasztása nem foglal magában szekularizációt, nem is helyezkedik arra az állápontra, hogy az államnak az egyházakkal szemben fennálló anyagi kötelezettségeit megszüntesse, hanem ezek megváltását helyezi kilátásba.

A német birodalom, régebbi jogcímeiket nem említve, az 1803 évi szekularizációval magára vállalta, hogy az új püspökségekről és az összes szükséges egyházmegyei intézményekről megfelelően gondoskodik. Ilyen természetű kötelezettségek foglaltatnak a bajor konkordátumban és az egyes államok törvényhozásában is. Más kötelezettségek származtak a megszüntetett szerzetek által fenntartott plébániákkal szemben, melyeknél a szekularizáló állam kötelezteték a patronátussal járó dologi terhek viselésére. A Rajna balpartján levő egyházi intézmények anyagi dotálását az 1801-i francia konkordátummal a francia állam vállalta. Mikor pedig ezeket a területeket Németország visszanyerte, reá hárított át a dotálás kötelessége is. Ezeken a címeken tehát a német államok bizonyos anyagi szolgáltatásokra kötelezve vannak az egyházzal szemben. Mivel pedig a jogcímeik

majdnem kizárólag katolikus intézmények megszüntetéséből (szekularizáció) erednek, természetes, hogy a protestánsokkal szemben fennálló kötelezettségek sokkal kisebbek.

Van tehát bőségesen függő kérdés, mely a weimari alkotmány keretében az egyházzal és az egyházakkal való elintézésre vár. Az elintézés módjának legegyszerűbb és egyedül természetes formáját választotta Bajorország, midőn a Szentszékkal 1924 március 29-én az 1920-ban kezdett tárgyalások befejezéseként az új konkordátumot megkötötte. Ez a konkordátum nem sérti a weimari alkotmány alapelveit, de némi engedményekkel az egyház részéről — a katolikus egyház számára is elfogadható helyzetet teremt. Elismeri a szabad és nyilvános vallásgyakorlatot, az egyház törvényhozó jogát, a rendek és kongregációk alapításának, letelepedésének, vagyonszerző jogának szabadságát, rendezi az iskolakérdést, az egyházi hivatalok betöltésénél is biztosít az államnak némi előjogokat.

A bajor állam a konkordátum mintájára egy jogi nívumot is teremtett. 1924 november 15-én az evangélikus egyházakkal is megkötötte a szerződést, amely így voltaképpen evangélikus konkordátumnak számít.

Természetes volna, hogy a többi német államok is kövessék a bajor példát. Így újabb konkordátumok keletkezhetnének, melyeket aztán egy birodalmi konkordátum fejezhetne be.

Azonban a konkordátumos megoldásnak vannak ellenzői. Ez érthető is Németországban, ahol Hegel óta elvben, Bismarck óta gyakorlatban uralkodik az állami mindenhatóság és ahol az egyház és állam viszonyában a lutheri koncepció az egyházi hatalmat az államhatalom körébe utalja. Ez az ellentétes álláspont az állam és egyház közti függő kérdések rendezését kizárólag a tartományi és birodalmi törvényhozás feladatának tekinti. Ez elég következtelen állásfoglalás ugyan a weimari alkotmány szétválasztó elvéhez, de hát az elvek gyakran születnek öröklött előítéletekből.

A katolikus oldalon sem hiányoznak, akik a konkordátumos megoldást ellenzik. Emst Michel (*Grundlegung einer katholischen Politik*) kifogásolja, hogy az egyház maga is állammá válik és egyházi jogot teremt — és az állammal — mint másik állam szerződik. Ez az álláspont azonban megokoladlan. Az egyház nem válik a konkordátummal állammá, megtartja a maga eredet jellegét, mely hívei lelki üdvének munkálására szolgáló látható társaság mivoltában áll. Hogy az állammal szerződéses viszonyba kerülhet, az abból származik, hogy közösek lévén mindkét társaság alattvalói, vannak közös ügyeik is, melyek intézése kölcsönös megegyezés alapján kell, hogy történjék.

Egyébként az egyháznak mindezen kérdések elintézésében két erőssége van. Első a német katolikusok eleven hitélete és élénk, szilárd politikai gyakorlata; a német katolikus politika megbirkózott a kultúrharccal és azóta éberrel védi egyháza érdekeit. Másik erőssége az egyháznak, hogy a kényszerhelyzetben vár. Az idő sok egyházpolitikai kérdés szerencsés megoldását segítette már elő.